

**БЕЛАРУСКАЯ САВЕЦКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ АРЭНА:
ШЛЯХ ДА “ВОЛЬНЫХ” 1920-Х**

Перыяд 1920-х гадоў у беларускай літаратуры называюць ліберальным¹⁷. У гэты час паўстала разгалінаваная сістэма ідэйна-эстэтычных кірункаў, жанраў, тэм. Сапраўды так: размаітыя плыні, шматлікія аб’яднанні, шырокая сетка літаратурных часопісаў, газет, якія мелі літаратурныя старонкі, беларусізацыя, адкрыццё навуковых і культурніцкіх устаноў – усё гэта спрыяла фарміраванню новай літаратуры. 1920-я гады мянуюцца “вольнымі” ў параўнанні з папярэднім перыядам Пралеткульта. Найбольшае значэнне і наступствы пралеткультаўская ідэалогія, безумоўна, займела ў рускай літаратуры, у беларускай жа ўплыў гэтай арганізацыі ледзь заўважаецца. Аднак абмінуць увагай такую важную плынь немагчыма. Менавіта Пралеткульт так і застаўся адзіным “пралетарскім” літаратурным рухам, які здолеў сфарміраваць дастаткова цэласную творчую праграму і прынцыпы. Пралеткультаўцы “пагаджаліся лічыць з’явай новай культуры, вартай будучыні, толькі створанае носьбітамі пралетарскай свядомасці ў стэрыльна чыстых умовах, пазбаўленых нават нязначных буржуазных ці дробнабуржуазных, у тым ліку і сялянскіх, уплываў” [2, с. 52]. Ацэньваючы пазіцыю А. Багданава (аднаго з галоўных ідэолагаў Пралеткульта), варта ўсведамляць, што ягоныя словы трактаваліся ў вялікай ступені згодна з пэўнымі палітычнымі матывамі. Як адзначаюць даследчыкі спадчыны Багданава (Карпаў, Белая), сам ён не быў прыхільнікам поўнага адмаўлення спадчыны класічнай літаратуры, разумеў, што пралетарскім масам належыць паказваць і ўзоры традыцыйнага высокага мастацтва, якое таксама зможа задаць пэўныя арыенціры, сілкуючы пралеткультаўскае імкненне да выхавання новага чытача. “Такім чынам, таварышы, мастацтва мінулага нам трэба, але так, як і навука мінулага, у новым разуменні, у крытычным тлумачэнні новай пралетарскай думкі. Гэта справа нашай крытыкі... <...> Гэтыя скарбы яна павінна перадаць пралетарыяту, тлумача яму ўсё, што ў іх для яго карысна і трэба, а чаго ў іх для яго нехапае...” [1, с. 425]

Як бачна, пазіцыя Багданава была выбарчай у адносінах да культурнай спадчыны, літаратурны твор называўся карысным, калі ён мог

¹⁷ “Так, вылучаюцца асобна 20-я гады з іх адметнымі, даволі ліберальнымі (прынамсі ў першай палове) адносінамі партыі і дзяржавы да нацыянальна-культурнага будаўніцтва ў рэспубліках і значнымі поспехамі ў літаратуры” [2, с. 16].

паказаць “сапраўднае высокае мастацтва” і даць пэўныя арыенціры ў выхаваўчай дзейнасці пралетарыату. Але ў самой арганізацыі былі і прыхільнікі даволі радыкальных мер, датычных літаратурнай класікі і тых, хто ставіўся да такой літаратуры “больш ліберальна”. “Кіраўнікі пралеткульта не толькі імкнуліся дырэктыўна выключыць з літаратуры тэмы, якія ім здаваліся “ідэалагічна чужымі”, але яны таксама непрымёрыма адносіліся да настаўнікаў, якія на сваіх лекцыях і ў сваіх студыях пралеткульта імкнуліся выказаць уласную, з пункту погляду пралеткульта, няправільную эстэтычную пазіцыю” [3, с. 187]. Як адзначаюць даследчыкі, сярод пралеткультаўскіх лідараў і ў мясцовых, раённых арганізацыях не было дакладнага адзінства ў пытаннях ідэалогіі, паколькі ў шэрагах Пралеткульта апынуліся самыя розныя пісьменнікі – напрыклад, пралеткультаўскую дзейнасць звязваюць і з творчасцю пісьменнікаў-футурыстаў, якія “хоць і ў абмежаваных маштабах, але ўсё ж атрымалі доступ да шырокай публікі” [3, с. 187].

Аднак вельмі паказальна ў лёсе Пралеткульта не тое, якой бачылася яму пралетарская літаратура, а тое, як паставілася ўлада да жадання аўтанамізаваць згуртаванне, зрабіць яго мастацкім (хоць і лявацкім), а не палітычным. Палітычныя сілы выкарыстоўвалі пазіцыю Багданава і пралеткультаўцаў для таго, каб “стрымліваць” рух арганізацыі. Гэта было звязана ў першую чаргу з імкненнем Пралеткульта да поўнай і “чыстай” аўтаноміі ад уладных структур, якое даволі часта гучала з вуснаў апалагетаў Пралеткульта. Тагачасная палітычная сістэма не магла дапусціць непадкантрольнай арганізацыі, што намагалася быць паўнаважным манапольным стваральнікам пралетарскай культуры. “Ленін, які быў занепакоены магчымымі палітычнымі наступствамі аўтаноміі пралеткульта, дазнаўшыся пра рэальную незалежнасць арганізацыі ў другой палове 1920-х гадоў, узначаліў атаку на пралеткульты з мэтай падначалення іх дзяржаве. Ленінскія артыкулы пра Пралеткульт, якія былі напісаныя ў апошнія напружаныя месяцы Грамадзянскай вайны, нават па тых часах адрозніваліся жорсткасцю меркаванняў” [3, с. 190].

Партыйнае кіраўніцтва не было гатовае аддаць “лейцы” такой важнай часткі ідэалогіі Пралеткульту. Такім чынам, робіцца відавочна, што літаратура не можа быць аўтаномнай у савецкай сістэме, а значыць, неабходна стварыць дадатковыя “рычагі кіравання” пісьменніцкай супольнасцю. І такім “рычагом” стануць літаратурныя аб’яднанні, створаныя супольна з уладай і ёй жа кантраляваныя. Хоць, з аднаго боку, дзейнасць згуртаванняў выглядае даволі самастойнай, але кантроль вёўся праз цензурныя камітэты, структуры вертыкалі ўлады, выдавецтвы і г.д.

У параўнанні з перыядам дзейнасці “Нашай Нівы”, напрыклад, калі літаратурнае жыццё замыкалася на адной галоўнай газеце ці арганізацыі, у 1920-я пісьменніку было дадзена больш магчымасцей выбіраць “лагер”, вызначыць, да якой суполкі далучыцца, улічваючы ўласныя ідэйна-

эстэтычныя погляды. Аднак, з іншага боку, для таго часу падыдзе і наступная характарыстыка: “уяўная вольнасць” – так можна адзначыць гэты перыяд.

“Вольныя” 1920-я пратрымаліся ад утварэння “Узвышша” да пачатку 1930-х, калі была скасаваная дзейнасць літаратурных групавак і на літаратурнай арэне пачынаў стварацца Саюз пісьменнікаў (што сваёй структурай нагадваў партыйную арганізацыю), які далей “захапіў” усю літаратурную працу краіны. Але да таго аўтары самі выбіралі шлях уласнай творчасці і мастацкі асяродак, дзе працавалі і развіваліся. Літаратурныя “баталіі” ў крытыцы, публіцыстыцы паказвалі, наколькі моцным было змаганне за першасныя пазіцыі ў мастацкай, пісьменніцкай дзейнасці.

Важным фактам у гісторыі літаратуры азначанага перыяду стае класіфікацыя аўтараў на пэўныя катэгорыя паводле (не)прыхільнасці да ўлады. “У адпаведнасці з тагачаснай савецкай ідэалагічнай практыкай беларускія пісьменнікі былі штучна падзелены на буржуазных, пралетарскіх, спадарожнікаў і інш. ... Пралетарскія пісьменнікі карысталіся рэжымам найбольшага спрыяння, а ўсе астатнія павінны былі даказваць сваю лаяльнасць сацыялізму” [2, с. 32-33]. Гэты падзел значна ўплываў на кар’еру пісьменніка, магчымасць друкавацца і г.д. Для таго, каб зразумець, якім чынам такое размеркаванне непасрэдна фарміравала літаратурнае жыццё аўтара, варта перагледзець выдавецкія планы. “Выпуск і тэматыка кніг рэгуляваліся выключна дзяржаўнымі органамі. Прыналежнасць да камуністычнай партыі і падтрымка яе палітыкі давала права на легальнае карыстанне паслугамі кнігавыдавецкага сектара, іншыя палітычныя сілы аказаліся ў больш чым складанай сітуацыі” [5, с. 225].

Прыкладам “уяўнай вольнасці” можна лічыць сітуацыю вакол утварэння “Узвышша”. У справаздачы ЦК КП(б)Б X з’езду (3-10 студзеня 1927 г.) адзначалася, што бюро ЦК на просьбу літаратараў аб выхадзе з “Маладняка” адказала станоўча, бо адмова павяла б да павелічэння ўнутраных супярэчнасцей у аб’яднанні і перашкодзіла б яго далейшаму росту. Адносна “Узвышша” гаварылася: “Трупа “Узвышша” каштоўная і значная не таму, што яна займае ў беларускай літаратуры вялікае месца. Гэта начынаючыя таварышы, сярод іх ёсць каштоўныя літаратары і паэты”. Неабходнасць большай увагі да гэтай плыні тлумачылася наступным чынам: яна “адлюстроўвае пэўнае нарастанне ідэалогіі, якая адпавядае росту дробнабуржуазных элементаў у БССР, што не ідуць у поўнай меры пад кіраўніцтвам пралетарыяту” [4, с. 8-9]. Такім чынам, дазвол уладай на ўтварэнне новага аб’яднання быў пэўным чынам вымушаным, бо партыя не змагла б кіраваць суполкай, якая не мае адзінства.

З аднаго боку, “Узвышша” было ўтворана “самастойна”, з прычыны пэўных несупадзенняў пісьменніцкіх ідэй, поглядаў і г.д. адных пасталелых маладнякоўцаў з колішнімі паплечнікамі. А з другога – суполка цалкам залежная ад голасу аднаго ці некалькіх чалавек. Сітуацыя з “Узвышшам” магла быць не такой. Адзначым хаця б аб’яднанне “Пробліск”, якое аддзялілася ад маладнякоўскага руху, але не здолела замацавацца на

літаратурнай арэне і праіснавала даволі кароткі прамежак часу. Шлях, які прайшло “Узвышша”, паказвае на тое, што суполка сапраўды дзейнічала правільна, сябры арганізацыі добра разумелі, на што абапірацца, як развіваць новую беларускую літаратуру.

Такім чынам, мы бачым, што літаратурны перыяд 1920-х – час складаны і супярэчлівы. “Вольнасць” 20-х факталагічна аказваецца збольшага ўяўнай. Сапраўды, шараговаму пісьменніку ці чытачу быў бачны агульны, вонкавы малюнак, дзе існавала рознапалярнасць літаратараў і крытыкаў, арганізацый, часопісаў і газет, дзе можна было выбраць “лагер” паводле сваіх меркаванняў. Але гэты выбар фактычна быў ужо зроблены, дакладней – гэты выбар быў дазволены.

Літаратура

1. Богданов, А. А. Вопросы социализма : Работы раз. лет. - М. : Политиздат, 1990. - 477 с., [1] л. портр. - (Б-ка соц. мысли). С., 425
2. Гісторыя беларускай літаратуры: XX ст. (20-50-я гады): Падручнік / У. В. Гніламёдаў, В. В. Казлова, М. А. Лазарук і інш.; пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мн.: Выш. шк., 2000. – 511 с.
3. Малли Линн. «Культурное наследие пролеткульта: один из путей к соцреализму? // Соцреалистический канон / Сборник статей под общей редакцией Х. Гюнтера и Е. Добренко – СПб.: Академический проект, 200 – 1040 с., илл. С. 190
4. Скарыніч : Літ.-наук.гадавік / Рэдкал.: А. Каўка (уклад.і падрыхт.тэкстаў). - Мн.: Маст.літ., 1999.
5. Сумко А. В. Роля дзяржаўных і партыйных органаў кіравання ў фарміраванні арганізацыйнай структуры кнігавыдавецкай справы БССР (1920-я гг.) // Институт белорусской культуры и становление науки в Беларуси : к 90-летию создания Института белорусской культуры: материалы Международной научной конференции, Минск, 8—9 декабря 2011 г. / [редколлегия: А. А. Коваленя и др.]. - Минск : Беларуская навука, 2012. - 767, [1] с. С. 225